

Heltai János

KÜZDELEM AZ IGAZ EGYHÁZ MEGTALÁLÁSÁÉRT.
OZORAI IMRE: AZ KRISZTUSRÓL ÉS AZ Ő EGYHÁZÁRÓL,
ESMÉT AZ ANTIKRISZTUSRÓL ÉS AZ Ő EGYHÁZÁRÓL

A TÉMAVÁLASZTÁSRÓL

Előjáróban rövid magyarázatra szorul tanulmányom témájának kiválasztása. 1971-től kezdve ötven évet töltöttem az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Magyarországi Nyomtatványok című nemzeti retrospektív bibliográfia szerkesztőségében.¹ Itt mélységében ismerkedhettem meg a magyarországi könyvkiadással a kezdetektől 1700-ig. Ezekre a tapasztalataimra tekintettel kért fel 2018 végén Kecskeméti Gábor, az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, hogy tartsak előadást a hazai reformáció periodizációjáról.² Ebben kísérletet tettem arra, hogy a hazai reformációt, beleértve a katolikus megújulás jelenségeit is, egyetlen egységes lelki folyamat két oldalaként mutassam be. Ez a két oldal folytonos küzdelemben állt egymással, de kibékíthetetlen ellentétek dacára is kölcsönösen ihlették és erősítették egymást, mivel ugyanazokra a lelki, teológiai, egyházépítési, társadalmi és politikai kérdésekre kellett válaszokat találniuk, ugyanakkor a keresztyénység végső fundamentumára, Jézus Krisztus személyére és megváltói munkájára nézve tanításuk lényegében megegyezett.

A reformáció korának könyvkiadása e problémakörön belül egy részletkérdésre irányította a figyelmem: a felekezeti tudatok kialakulásának jelenségeire.³ Nyilvánvaló, hogy mind a protestáns, mind a katolikus magyarországi egyháztörténet-írás igen hosszú ideig alapvetően felekezeti szempontokból közelítette meg az említett két évszázad egyháztörténetét. Az utóbbi évtizedekben azonban mindkettő

- ¹ A tanulmány elkészítését az OTKA K 138856 számú, „A Régi Magyarországi Nyomtatványok 5. (1671–1685) bibliográfiai kézikönyv elkészítése és publikálása” című pályázata támogatta. *Régi Magyarországi Nyomtatványok I–IV, 1473–1670*, szerk.: BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HELTAI János, P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971–2010. A továbbiakban RMNy.
- ² Az előadás nyomtatásban nem jelent meg. Megtekinthető az Irodalomtudományi Intézet videótáriumában.
- ³ A kérdést érintőlegesen már korábban is felvettem: A mennyei tudomány tiszta világos folyamja: adalékok a felekezeti tudatok kialakuláshoz az 1616–1619 évek vitairatai és prédikációi alapján, in: SZÁRAZ Orsolya – FAZAKAS Gergely Tamás – IMRE Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 171–181.

kilépett a szűkebb felekezeti megközelítések világából, és sokféle összefüggésben helyezte el mondandóját, új eredményeit. A felekezeti tudatok kialakulásának problémáival viszont eddig alig foglalkozott. Nyilvánvaló pedig, hogy a reformáció egyházai nálunk sem azonnal kész fegyverzetben léptek színre, hanem kiformalódásuk, tanításaik rendszerének, szervezetüknek és kultuszi formáiknak létrejötté hosszú fejlődés eredménye, amely fejlődésnek egyik fontos eleme maga a felekezeti tudat.

Még egy gondolatot szeretnék tanulmányom elején feleleveníteni Molnár Antalnak, a Történettudományi Intézet igazgatójának 2022. október 10-én elhangzott szóbeli előadása alapján. Meglátása szerint a történetírás hazánkban főként külső aspektusokból vizsgálta az egyháztörténeti kérdéseket, a teológiai, lelki, lelkeségi, liturgiai és egyéb kultuszi szempontokat elhanyagolta. Például a középkori, magyarországi liturgiátörténetet, a különböző egyházak kapcsolatrendszerét nemzeti szempontból közelítette meg, a magyar egyház kialakulásának, genezisének szempontjából értelmezte. Gondolatmenete ott akkor főként a marxista tudományosságra, és olyan mai irányzatokra utalt, amelyek az egyháztörténeti folyamatokat a jelenben is politikai-hatalmi érdekviszonyok szövevényébe ágyazzák, elfelejtkezve az egyház belső történéseiről, és a hívek lelkében zajló belső folyamatokról. Kétségtelennek tartom, hogy a korai reformáció felekezeti szempontú, felekezeti ihletésű kutatása is bizonyos értelemben ilyen külső szempont. Egy, a reformáció lezajlása utáni korszakból visszatekintő értékelési attitűd.

Mindezek fényében határoztam el, hogy említett előadásomat monográfiává fejlesztem. Ennek első lépése a hazai korai reformáció egyházképének leírása lehetne, főként Gálszécsi István, Dévai Bíró Mátyás, Batizi András, Ozorai Imre, Szenterzsébeti Márton, Szkhárosi Horváth András, Sztárai Mihály, Kálmáncsehi Sánta Márton, Huszár Gál és Melius Juhász Péter idevágó munkáinak alapján. Ennek a tanulmánynak azonban nem célja, hogy szélesebb kitekintést adjon a magyarországi reformáció kezdeteiről, az akkori egyházi állapotokról és kiemelkedő íróiról, hanem hogy érzékeltessen bizonyos, a reformáció kezdeteihez kapcsolódó, eddig feltáratlan lelki folyamatokat, ezért a továbbiakban csupán Ozorai egyetlen ismert művének elemzésére koncentrálok.

OSZORAI MŰVÉNEK KIADÁSAI ÉS KORÁBBI ÉRTÉKELÉSE

Ozorai Imre művének címe: *Az Krisztusról és az ő egyházáról, esmét az Antikrisztusról és az ő egyházáról*. Ebben a munkában még szó sincs különböző felekezetekről, Luther vagy Kálvin tanításairól, noha a Luthert követőket többször is emlegeti. A műnek ma négy kiadása ismert. Az első 1546-ban jelent meg Krakkóban,⁴ a második ugyancsak Krakkóban 1550 körül Szenterzsébeti Márton kolozsvári

⁴ [OZORAI Imre: *De Christo et eius ecclesia. Item de Antichristo eiusque ecclesia*, Krakkó Vietor, 1546], RMNy 64.

lelkipásztor előszavával.⁵ Mindkét kiadásból csupán töredékes példányok maradtak fenn, azonban a két kiadás példányaiból megismerhető a mű teljes szövege. A szakirodalom hosszú ideig Ozorai könyvét tartotta a legelső, rendszeresnek tekinthető, magyar nyelvű teológiai munkának, mivel egy 19. századi hamisított adat alapján az első kiadást 1535. évi nyomtatásnak vélték. A harmadik kiadás, a Varjas Béla által gondozott hasonmás, – amely 1961-ben Nemeskürty István kísérelő tanulmányával jelent meg – ezért még 1535-öt tartja az első megjelenés évének.⁶ Negyedízben, 2002-ben pedig a Kálvin János Társaság adta közre Pusztai Tamásné hanghű átirásában a teljes szöveget.⁷ Mint a hazai reformáció első nagyobb lélegzetű magyar nyelvű teológiai munkájával, kiterjedt szakirodalom foglalkozott Ozoraival és művével.

A korábbi tudományos hagyományt Révész Imre foglalta össze 1928-ban, és egyúttal elvégezte a munka alapos teológiatörténeti értékelését. Megállapításaira még visszatérünk majd.⁸ Holl Béla találta meg 1976-ban az első kiadás korábban ismeretlen címlapját és bevezető részeit, s ennek alapján tisztázta a két eredeti kiadás pontos nyomtatási idejét, valamint egymáshoz való viszonyát.⁹ Pusztai Tamásné pedig főként Ozorai nyelvére, nyelvhasználatára és helyesírására nézve tett értékes megállapításokat. Ozorai antikrisztológiájával Révész és Nemeskürty is foglalkozott, legutóbb pedig Csepregi Zoltán egészítette ki lényeges megállapításokkal az ő eredményeiket.¹⁰

Nemeskürty tanulmányának fontosabb gondolatait érdemes itt röviden felidézni, hogy képet alkothassunk Ozorai művének az utóbbi évtizedek tudományosságában való értelmezéséről. Az igen nagy mértékben Révész korábbi tanulmányára támaszkodó írás nagyon korrekt és lényeglátó, csupán kisebb mértékben zavaró, hogy Nemeskürty még abban a tudatban írt, hogy 1535 az első megjelenés éve. Elsősorban a felekezeti szembenállás és a reformáció társadalomszemlélete szempontjából elemezte a szöveget, de mentesen minden felekezeti elfogultság-

⁵ OZORAI Imre: *Az Christusról és az ű egyházáról, esmet az Antichristusról és az ű egyházáról*. Ozoray Imre pap szerzette, [Krakkó cr. 1550 Andrysowic], RMNy S 88B ← Magyar Könyvszemle 1976, 170.

⁶ *Ozorai Imre vitairata. Krakkóban nyomtatta Vietor Jeromos, 1535*, sajtó alá rendezte VARJAS Béla, a kísérelő tanulmányt írta NEMESKÜRTY István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. Bibliotheca Hungarica Antiqua IV.

⁷ *Az Christusról és az ű egyházáról, esmet az Antichristusról és az ű egyházáról*. OZORAY Imre pap szerzette, [a szöveget gondozta és az előszót írta PUSZTAI Tamásné], közreadja a Kálvin János Társaság, [Budapest, Kálvin János Társaság, 2002].

⁸ RÉVÉSZ Imre: *Krisztus és Antikrisztus: Ozorai Imre és műve, tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből*, Debrecen, [Városi nyomda], 1928.

⁹ HOLL Béla: Ozorai Imre vitairatának kiadásairól, *Magyar Könyvszemle*, 1976, 156–170. Munkámhoz a facsimile kiadásnak Holl Béla által készített és saját kezűleg beragasztott fényképekkel teljessé tett, saját tulajdonomban lévő példányát használtam. Az innét származó idézeteket az RMNy Szerkesztőségének gyakorlata szerint mai helyesírásra, és kevés kivétellel mai köznyelvi formákra írtam át. Utólag is köszönöm Holl Bélának az ajándékba kapott fényképeket, és szíves barátsággal végzett munkáját.

¹⁰ CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Budapest, Balassi Kiadó, 2013, 260–262.

tól. Véleménye szerint Ozorai, aki az 1530-as, 1540-es években Békés, Bihar és Zaránd vármegyékben fejtette ki reformátori tevékenységét,¹¹ nem lehetett pap, fő célja a pápista tanok cáfolata. Szemlélete a művelt mezővárosi polgár felfogásának jegyeit hordozza magán. Egyetemi tanulmányait Krakkóban kezdte (1530), de néhány hónap múltán már Wittenbergbe utazott (1531), hogy az ottani új szemléletű műveltséget elsajátítsa. Erre vall mély bibliaismeretéhez társuló alapos patrisztikai műveltsége. „A szó szoros értelmében az egyházon belüli, de lutheri reform híve ... Tartózkodik a pápa emlegetésétől, ezért szorítkozik a miseáldozattal való visszaélések, a pénzért bemutatott miséknek, a papi nőtlenségnek, az egyházi tisztségek és javadalmak pénzért való osztogatásának, és más visszaélések... bírálatára.”¹² Ugyanakkor buzdít a Biblia és a dogmák filológiai értelmezésére, racionális bírálatára. A krisztusi tanításokat eltorzították. A papi szolgáltatások lényegében üzleti tranzakciókká váltak. A papság megfelelő javadalmazásért hajlandó közbenjárni a hívő érdekében Istennél. Erkölcstelen is, nem alapít családot, inkább szeretőket tart. Noha Krisztus meghagyta, hogy kenyeret és bort vegyen magához a hívő, mégsem engedik két szín alatt áldozni. Ahelyett, hogy Istenhez fohászkodnának, a szentekhez esedeznek. Arról sincs szó az írásokban, hogy a jócselekedeteknek olyan nagy a jelentőségük az üdvözülésben. A helyes út a régi tiszta krisztusi tanokhoz való visszatérés. Mindezzel az új embertípus példájaként áll előtünk.

„A Krisztus és Antikrisztus egyházáról szóló könyv, velős, tömör polémikus irat a reform érdekében”¹³ – állapítja meg. Ozorait a reformáció szellemének társadalomformáló hatása vezette, hogy az egyház tanítását kritikával kell fogadni. Még nem szervezett és tudatos protestáns közönségnek szól, hanem az új tanokkal már megismerkedett, de még a régít gyakorló meggyőzendő hívőkhöz. Egy vidéki plébánia tipikus gondjait tükrözi szövege. „Ozorai reform szelleme még a szó szoros értelmében reform, még nem dőlt el végleg a két vagy több felekezet kérdése, még azt remélték, hogy megmarad az egységes anyaszentegyház, de lutheri szellemben megreformálva.”¹⁴ Nemeskürty megállapításainak nagy része telitalálat, ám nézőpontunkból sok minden másképp látszik majd.

Ozorai munkájának Holl Béla által felfedezett címlapos példányából egyértelműen kitűnik, hogy Ozorai pap volt, és ez műve értelmezésének tekintetében fontos körülmény. Azóta tudjuk azt is, hogy a második, 1550. évi kiadás „A” füzeté nem Imre pap könyvének első részét, hanem Szentersébeti Márton kolozsvári lelkipásztornak az olvasóhoz írt előszavát foglalja magában. Ez egyrészt tömör tartalmi összefoglalása Ozorai mondanivalójának, másrészt magával ragadó definíciója az egyház fogalmának. Gondolatai fényt vetnek jelen tanulmányom alapproblémájára. Ozorai Imre pap és Szabó Márton kassai polgár – írja Szentersé-

¹¹ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 447.

¹² Nemeskürty: 11.

¹³ Uo., 15.

¹⁴ Uo., 25.

beti – azért nyomtatta ki ezt a könyvet, mert „látják vala... mennyire eltávozott volna ez világ Istentől, elhagyván az ő igéjét és követvén különb-különb emberi szerzéseket” – ezért akarták megmutatni – „melyik legyen az Isten népe, ki között Isten lakozik, kiknek az ő fiáért örök életet ígért.”¹⁵ Ezután következik a definíció:

„Atyaúrsten minden időnek előtte szerette az anyaszentegyházat, és az ő fiába választá, hogy az ő temploma legyen, kibin mindörökké dicsértessék... [és azt] kívánja... minden embertől, hogy az egyházban lakjék, ... őtet megismerje, ... őtet félje, szeresse, segítségre hívja, dicsérje, magasztalja, és néki hálákat adjon... A fejedelmek [az egyházat] oltalmazzák, éltsék, táplálják... A tanítók tanítsák, Istenhez igazgassák, bünt benne fedjenek, szomorultakat vigasztaljanak.”¹⁶

Kedvesek Isten előtt a templom építői. Fundamentuma és feje Krisztus, aki a mennyből szállott alá. Isten ezért a temploméért teremtett mindent, ezért jelent meg igéjében és csodatételeiben, és az idő teljességében ezért bocsátotta e világra egyetlen egy fiát, hogy áldozatának érdemével engesztelje az ő haragját.¹⁷ Szent-erzsébeti előtt már egy teljes üdvtörténeti és társadalmi vízió képe lebeg, amelyben elhelyezi az egyházat. Ozorainál, amint látható lesz, még nincs meg ez a teljesség.

Már ebből a néhány mondatból is világos, hogy Szent-erzsébetinek és Ozorainak meg sem fordult a fejében, hogy az egyház szétszakadt volna. Hiába történt meg Luther pápai kiátkozása 1521-ben, hiába volt világos már 1529-ben Luther és Zwingli marburgi kollokviuma után, hogy a protestantizmus útja is többfelé ágazik, sokan, Magyarországon szinte mindenki az egyház egységében gondolkodtak. Ozorai azt látta, hogy a világ eltávozott Istentől, elhagyta az ígét és emberi szerzéseket követ. Ebben a helyzetben azt akarta megmutatni, hogy melyik az Isten népe, és milyen a Krisztust követő egyház. De az egyház számára nem a régi, a római központú és a pápa által vezetett egyház, de nem is valamiféle új lutheránus vagy kálvinista egyház. Gondolkodásában nyoma sincs semmilyen szakadásnak, semmilyen különállásnak, semmilyen csoporttudatnak. Nem is lehet, hiszen ilyen szembenállások a magyarországi viszonyok között nem is léteztek még. A régi egyház intézményrendszere az ország különböző régióiban eltérő mértékű defektusokkal, de lényegében működött. Működésének keretei közül a reformszellemű papok nem vonták ki magukat, noha különböző egyházi fegyelemsértések miatt előfordult a reform híveinek üldözése is. A liturgia és a mise szolgáltatás némi egyszerűsítéssel és egyre több helyen anyanyelven, valamint két szín alatti áldozással, de lényegében a régi formákban zajlott a templomokban. Sokszor a szertartást végző pap személye sem változott (akadt közöttük olyan, aki délelőtt istentiszteletet tartott a reform híveinek, délután misét mutatott be a hagyományokhoz

¹⁵ OZORAI A₂b.

¹⁶ OZORAI A₃a.

¹⁷ Vö. OZORAI A₃b.

ragaszkodóknak).¹⁸ A régi szokások közül sok minden, például a böjt, a gyónás, a szentek segítségül hívása sok helyen változatlan volt a mindennapokban.

Előzetesen azt lehet elmondani Ozorai művéről, hogy az nem vitairat, hanem az igazság szenvedélyes keresése. Az ellentétpárok, amelyekre az egész írás épül a következők: Igaz keresztyén ↔ hamis keresztyén; anyaszentegyház ↔ Antikrisztus gyülekezeti; Isten szörént való mise ↔ Isten ellen való mise; isteni szerzés ↔ emberi szerzés; isteni szerzés ↔ ördögi szerzés; igaz tanító ↔ hamis próféta.

AZ EGYHÁZ FOGALMÁNAK ALAPJAI OZORAINÁL: SOLA SCRIPTURA, SOLUS CHRISTUS

A könyv két részre tagolódik. Az első, rövidebb rész élén latinul megismétlődik a címlap szövege: Az Christusról és az ő egyházáról, esmet az Antichistrusról és az ő egyházáról. Ozoray Imre pap szerzette – De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo eiusque ecclesia.¹⁹ Ebben a részben sok oldalról körbejárt definíciót ad Ozorai a két alapfogalomról, amelyeket tárgyal, Krisztus egyházáról és az Antikrisztus egyházáról. Ennek végén a következő mondat olvasható: „De itt nagy sok kérdések lehetnek”. A második rész huszonegy kérdés-feleletben főként olyan témákat fejt ki, amelyek Krisztus igaz híveinek az egyház addigi tanításaihoz és szokásaihoz való helyes viszonyulására vonatkoznak. Nem vitairat ez a rész sem. Műfaji tekintetben az úgynevezett Reformationsdialoggal áll rokonságban. Egy olyan ember lelki küzdelmeire reflektál, aki olyan világban él, amelyben egyszerre elválaszthatatlanul van jelen Krisztus egyháza és az Antikrisztus egyháza. A földi egyház gyakorlatában, működésében, de az egyes hívek lelkében is küzd egymással az Isten tiszteletének helyes és helytelen módja. Ez az a belső küzdelem, amire az eddigi szakirodalom kevésbé figyelt. Az idevágó jelenségeket leginkább a lutheri tanítások és vallásgyakorlat, valamint a régi egyházi nézetek és gyakorlat konfrontációjának keretében szemlélte. Teológiai és egyháztörténeti tekintetben aligha vonhatók kétségbe az eddigi megállapítások. Kiegészíteni sem volna könnyű őket. De nem is ez a feladatom és kitűzött célom. Ha viszont azt tartjuk szem előtt, hogy ez a küzdelem – amelynek színtere az egyetemesnek tekintett anyaszentegyház volt – nem két aktor között zajlott, s a reformatori gondolatok sem alkotnak még teljesen kész, kiforrott tanítási rendszert, akkor belátható, hogy a küzdelem Krisztus igaz híveinek, sőt magának a szerzőnek a lelkében is zajlott. Egyébként bár egybefonódik, valamennyire mégis elkülöníthető a kléruson belül és a hívek lelkében folyó küzdelem. Az első gazdag forrásanyagban keresztül közelíthető meg, az utóbbit valószínűleg adattörmelékekből lehet majd hipotétikusan összerakni. Távlati célom éppen ennek a belső egyházi és lelki küzdelemnek a megragadása és leírása a korai reformáció hazai irodalmában.

Magyarországon, mintegy száz-százötven év alatt alakult át teljes egészében ez a belső küzdelem két, illetve három-négy aktor közötti harccá. A folyamat az

¹⁸ Péter Katalin szóbeli közlése az Oláh Miklós által elrendelt vizitációk jegyzőkönyvei alapján.

¹⁹ OZORAI B₁a–E₃a.

1608-as vallásügyi törvényekkel, illetve Pázmány fellépésével lényegében véget ért, de csak a gyászévtized után, a 17. század végén zárult le teljesen. De a két évszázad alatt mindvégig fennállt az az említett helyzet, hogy a keresztyén embernek, a protestánsoknak és a katolikus egyháznak is azonos hitbeli, társadalmi és történeti kérdésekre kellett választ találnia. Ezért ragadható meg a reformáció két évszázada, mint egymással szüntelen harcban álló, egymást mégis részben inspiráló, részben erősítő felek küzdelme.

Ennek a küzdelemnek az egyik első és igen fontos szövegtanúja Ozorai műve. Az egyes részművek tárgyalása során remélhetőleg kiviláglik majd, hogy határozott reformátori világszemszerűség mellett Ozorai önmaga is részese e küzdelemnek. Ismerkedjünk meg ezért munkája tartalmával kicsit részletesebben is. Az első témája a Szentírás, mint hitforrás. A reformáció korszakában a vallási tanításoknak igen gyakran ez a kezdő témája. Aztán következik az Isten, az Atya, az Atya munkái, a Fiú és a Fiú munkái, és így tovább. Az egyház kérdése rendszerint a sokadik helyen kerül elő. Ozorainak azonban az egyház a fő témája. Nem rendszeres bibliaismeretet nyújt, hanem csupán a sola Scriptura elvét fejti ki. Az írásról Krisztus Jézus „önnön beszédével tett bizonyosságot”.²⁰ Ha valaki valamit hirdet a megrögzött könyveken kívül, annak nem kell hinni, még ha jónak látszik sem.²¹ Ez utóbbi félmondat szempontunkból kulcsmondatnak számít. Sok minden jónak látszott még a hívek szemében a régi gyakorlatból. A reformáció előtti időkben az egyes hívő számára az egyház főként szóbelileg elhangzó tanítása volt a hit forrása. A lelki küzdelem kezdete, amit Ozorai híveivel együtt vív meg, hogy valójában a Szentírás a hit forrása, a szóbeli tanításnak összhangban kell állnia vele. Összefoglalva: az Íráson kívül semmit sem kell hinni. Az Írás önmaga tolmácsa (Scriptura Sacra sui interpretis est), és belőle kell megtanulni azt is, hogy micsoda Krisztus egyháza és micsoda az Antikrisztus egyháza.²²

A második téma Krisztus, mivel ő az egyház feje. Azaz a sola Scriptura elvének kifejtése után következik a solus Christus elve. Néhány tételmondat kiemelésével jól össze lehet foglalni Ozorai idevágó mondanivalóját: „A Krisztus bizony Isten, ki bizony emberséget vőn fel.”²³ Az a Krisztus, aki megváltónk, és akiben minékünk minden reménységünket kell vetnünk.”²⁴ Az a Krisztus, aki által és akinek érdeme által mennyországba, és az örök életre mehetünk.²⁵ Mindez előlegezi a későbbi legforróbb kérdéssorozatot, amely főként az érdemek és a parancsolatok viszonyára vonatkozik. Ha egyedül Krisztus érdeméért jutunk a mennyországba, akkor mire való a mise, a szentek segítségül hívása, a jócselekedetek, az alamizsna, a böjt, az imádság stb., mindaz, amit érdemszerzőnek tartott a korábbi tanítás.

²⁰ Vö. OZORAI B₁a.

²¹ Vö. OZORAI B₄b.

²² Vö. OZORAI C₁a–C₂a.

²³ OZORAI C₂a.

²⁴ OZORAI C₄b.

²⁵ OZORAI C₃a.

Ezután következik az igaz egyház definíciója. Összesen tíz különböző szempontú meghatározást ad e rész az egyházzal. Itt csupán néhány különösen lényegeset lehet kiemelni. A legáltalánosabb megfogalmazás a Hiszekegyre hivatkozik. „Ezt mondjuk a Credoban is, hiszek közönséges szent egyházat, szenteknek egyességét, bűnnek bocsánatját, azaz hiszek valami bizony gyülekezetet, ki szenteknek gyülekezeti, mely gyülekezet bizonyos helyre nem köteleztetik, hanem mindez világon szerte szerént vagyon azokban, akik a Krisztus hitit igazán vallják, az ő beszéde szerint élnek.”²⁶

Ismét hangsúlyozom, Ozorai mindvégig az egyetlen anyaszentegyházról beszél, de ebben a definíciójában jól felismerhető az elhatárolódásra való törekvés is. Előlegezi a láthatatlan egyháznak a luther–melanchtoni teológiában már készen álló fogalmát, de expressis verbis határozottan még nem vallja. Ez a gyülekezet – írja kicsit lejjebb – nemcsak Jeruzsálemben, vagy csak Rómában van valahol, hanem mindenütt, ahol az ő nevében összegyűlnek. Tegyük ehhez hozzá Szentersébeti idézett gondolatát: „Az Úristen minden időnek előtte szerette az anyaszentegyházat.” Összességében azt lehet állítani, hogy formálódóban van a hazai gondolkodásban a láthatatlan egyház fogalma, de nincs még róla kiforrott tanítás, mint nyugatabbra. Fontos itt megjegyezni, hogy ezekkel a gondolatokkal ekkor még nem is áll szemben Magyarországon a később Pázmány által élesen megfogalmazott ellentét: az igaz egyházat a római egyházzal azonosító, mindenkor látható anyaszentegyház képze, és a lutheristák és kálvinisták föld alatt bujdosó, vakondok szabású láthatatlan egyháza között.

Ozorai szövege azonban sokkal mélyebbre is megy az egyház fogalmának meghatározásában. Krisztus egyházát gyümölcsseiről lehet felismerni. A gyümölcsök pedig a hitnek vallása és a jótétemények. Az az ember keresztyén – mondja Ozorai – akinek vallása összeillik az Írással, ha nem így van, hamis keresztyén: „ha mikor azt mondják teneked, ezt az anyaszentegyház... szerette, lássa meg azontól, ha Istennek beszéde szerént vagyon, ha az szentírás szerént vagyon, amit mond, avagy amit szerzett, ha úgy vagyon, fogadd meg, ha pedig a Szentírás szerént nem lejend, tudjad, hogy nem igaz és kénytelen reá nem vagy.”²⁷ Ez itt ismételen kulcsmondat. A Szentírás tekintélyét fölébe helyezi Ozorai az egyház tekintélyének azon hívek számára, akik még a régi viszonyokat sok tekintetben elfogadják. És itt merülnek fel a nagy sok kérdések, összesen huszonegy, amelyeket a könyv második fele tárgyal.

ÉRDEMEK, ÉRDEMSZERZÉS, ÜDVÖSSÉG: SOLA FIDE

Az első tizenhat kérdés főként az érdemek, érdemszerzés és az üdvösség összefüggését firtatja, azaz hogyan értelmezhető az egyház régi gyakorlata. Mit kell belőle elvetni, és mit kell újraértelmezve megtartani. Az utolsó öt kérdés pedig az

²⁶ OZORAI D₆b–D₇a.

²⁷ OZORAI D₈a.

új féle tanítás történelmi, egyháztörténeti pozícióját és üdvtörténeti jelentőségét kutatja. A könyv második fele, a huszonegy kérdés ugyanis nem veti el mindenestül a létező egyházi gyakorlatot. Sem a böjtöt, sem az alamizsnát, sem a misét, sem az imát, sem a parancsolatok megtartására való törekvést, még a szentek tiszteletét sem utasítja el mereven, hanem elítéli mindezek félreértelmezését, és új tartalommal tölti meg. Mindenütt ezek valódi lelki tartalmát keresi, mert mindezeket csak a Krisztusba vetett hit hitelesíti, önmagukban nem érdemszerzők. Egész gondolatmenete azonban nem úgy hat, mint a bálványimádóvá vált egyház elítélése, és a kétségtelen igazság felmutatása, hanem úgy, mint bűnbánat, az igazság keresése, a híveknek erre való rávezetése. Értekezése még nem két lezárt igazság reménytelen ütköztetése, hanem keresése az igazságnak, az afelé vezető út megnyitása.

A huszonegy kérdést már Révész Imre számba vette, és hatalmas teológiai erudícióval elemezte. Számomra itt most az Ozorai személyiségére és stílusára vonatkozó megjegyzései lényegesegek. Ozorai „nagyon eredeti gondolkodásnak s hely-lével-közzel mély intuíciónak is jelét adja... Erős és tanult elme kemény markolású írása ez a könyv, amelyben nemcsak a szívbeli meggyőződés lobogása érzik, hanem meglátszik az önálló elsajátítás észbeli munkájának átható fénye.” Előadása egészen népies, példázatos, argumentálása ad hominem szól. Az olvasónak igen gyakran személyes megszólítása az egyik legmegkapóbb vonása Ozorai stílusának.²⁸

A személyes megszólítás a korai reformáció más szerzőire, Szkhárosira, Sztárraira, Heltai Gáspárra is jellemző.²⁹ Következik ez részben az apodiktikus, papi retorikai pozícióból, de utal arra is, hogy a szerző a saját maga által bejárt utat akarja másoknak is megmutatni. Néha úgy tűnik, mintha Ozorai önmagának tenné fel az általa egyébként már sokszor végiggondolt kérdéseket, amelyek bizonyára a hívekkel való beszélgetésekben is gyakran felmerülhettek. Nem tudós ellenvetésekre felel, hanem a mindennapi észjárás kétségeire, együgyű rácsudálkozásaira. Ezért lehet azt mondani, hogy amit Révész Imre kimutatott, a luther–melanchtoni reformációval való, a források szintjén is megragadható analógiákat, Ozorainál a reformáció belső lelki folyamatait in vivo szemléltető anyagként is olvashatjuk. Ozorai gondolatai azonosak forrásaival, de egyedi sajátosságaikban, strukturálásukban, narrációjukban, előadási módjukban, stílusukban eltérőek azoktól. Si duo dicunt idem, non est idem, ha ketten mondják ugyanazt, az nem ugyanaz. Sőt, ha ketten két helyen mondják ugyanazt és egy kicsit másként is, az főként nem ugyanaz. Ezért tekinthető Ozorai munkája a hazai reformáció lelki folyamatainak vizsgálatában elsődleges, kiemelkedő forrásnak.

A huszonegy kérdésből most csupán summázva emelek ki néhány részletet a fentiek illusztrálására. Mint mondtuk, az első tizenhat kérdés az érdemek és az üdvösség összefüggéseire vonatkozik. Ez az a rész, amelyben leginkább megmu-

²⁸ Révész: *Krisztus és Antikrisztus*, 10.

²⁹ L. erről: HELTAI János: *A korai reformáció irodalma Magyarországon*, in: KISS Erika – ZÁSZKALICZKY Márton – ZÁSZKALICZKY Zsuzsánna (szerk.): *Ige–Idők. A reformáció 500. éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26. – november 5.*, 1. kötet, Tanulmányok, Budapest, 2019, 134–147.

tatkozik, hogy Ozorai maga is sokszor végiggondolta teológiai mondanivalóját, maga is megküzdött az új alapokra helyezett egyházfogalomból következő kérdésekkel. Ezt a küzdelmet pedig mindenkinek meg kell vívnia, aki tudatosan éli meg a változásokat. Az új gondolatok új nagy távlatokat nyitnak, az addigiaknál nagyobb lelki szabadságot kínálnak, de ott van belül mindenkiben a biztonságot nyújtó régi. Ha betartom a Tízparancsolatot, és eleget teszek az egyház ebből következő „szerzéseinek”, elnyerem az üdvösséget. De ez nem elegendő. Ebből adódik a legelső, feloldhatatlannak látszó probléma: „Miért nem bocsátja az Úristen a mi bűneinket a parancsolatnak megtartásának érdeméért?”³⁰ Az érdemszerzés a középkori kegyesség egyik legfontosabb eleme. A Margit-legendában szinte versengenek az apácák egy-egy jó cselekedet érdemének elnyeréséért. De senki nem tarthatja meg a parancsolatot. El kell engedni ezt a kapaszkodót. A gondolatban elkövetett bűnt lehetetlen elkerülni.³¹

Haszna a törvénynek, hogy az ember megismeri bűnös voltát, és belátja, hogy a parancsolat megtartásából és jó cselekedetből mennyországba nem mehet, hanem csak Krisztus érdeméből. Ha a parancsolatból nem lehet üdvözülni, nem is kell immár jót cselekednünk? – merül fel a kétség. Az ilyen kétségek a későbbi vitairódalomban katolikus részről – némi csúsztatással – a cáfolandó protestáns tévtanítások közt bukkannak fel. Itt azonban a régi felfogástól való eltávolodás közbeni természetes ellenvetés. Ozorai egyszerűen oszlatja el ezt a kételyt. Igen ám, de aki hisz, az szereti Krisztust, és kézzel-lábbal igyekszik a jóra.

A törvény és a bűn kapcsolatának az első öt kérdésben való tárgyalása után tér át Ozorai a bűn és a jó cselekedetek viszonyából következő kérdésekre. „Még sem értem”³² – kezdődik a hatodik kérdés, hogyan lehet mégis jót tenni, ha bűnös vagyok? Az ilyen stílárú eszközök, mint például a hallgató személyébe való gyakori behelyezkedés, utalnak arra, hogy Ozorai a tanítással együtt a maga lelkének belső folyamatait is feltárja. Ha valaki hisz – hangzik a válasz –, folyamatosan keresi Krisztust, és szüntelen bánja bűneit, noha romlott természete miatt folyton elköveti a bűnt, az mégis Krisztus érdeméből megbocsáttatik.³³ Nehéz belső vívódás ez, lemondani a saját teljesítmény érdeméről, és teljesen a hitre bízni az üdvösség kérdését, kizárólag Krisztusba és nem saját cselekedeteinkbe helyezni a reménységet. Hogyan fogadhatja el Isten mégis a jó cselekedeteket, ha senki tökéletesen nem lehet jó? Nem a jótéteményért önmagáért, hanem a személyért, aki hisz, és

³⁰ OZORAI E₃b.

³¹ „Isten az első embert [Ádámot] teremté az ő hasonlatosságára, tökéletesen teremté az ő lelkét, szívében teremté minden parancsolatnak ismeretét. De Ádám vétke oda vezetett, hogy sem ő, sem mi nem tarthatjuk meg többé a parancsolatot. A pátriarchák ugyan csak a természet törvényéből élve is, kit az Isten Ádám lelkébe teremtett, üdvösségre jutottak. Isten Mózes által kiadta a Tízparancsolatot, hogy bűnös voltunkat jobban megismerjük. A törvény által lőn a bűnnek ismereti.” (OZORAI R₃a.)

³² OZORAI G₄a.

³³ Vö. OZORAI G₄a–H₅a.

szereti Krisztust, s ezáltal Isten fiává lett. „Paraszt példa: Az atyának és az anyának egy gonosz fia és egy rút fia sincsen.”³⁴

A jócselekedetek és az üdvösség kapcsolatáról írva újból előkerül a bűn problémája is, a képmutatás, külső kegyeskedés semmit sem ér:

„Szoros az a kapu és szoros az út, ki az életre viszen.”³⁵ „Sok emberek élnek [most is] orzásban, tolvajlásban, paráznaságban. de miért ünnepnapon... az egyházba mentenek, ott áldoztanak, pénzen misét vettenek, azaz embert fogadtak, hogy ki Urunknak testét vérét a pénz kedvéért hozzá vette, imádságot vettek pénzen, azt tartották, hogy Isten őnékik megbocsátá minden bűnüket.”³⁶

De csak Krisztus vére mosta el a bűnöket, nem a szentelt víz, de aki a világ láttára a bűnöktől megóhotta magát, az is bűnös. „Isten a lelket kívánja.”³⁷

De a hívő mégis csak ragaszkodna a jó cselekedetekhez, az utolsó kétely, amely a hit és a jó cselekedetek együttthatására, synergiájára irányul, s ami Melanchton gondolkodásában is benne volt, hogy Krisztus érdeme mellett szükségesek a hívek jótéteményei? S a válasz: „a mi bűnünk a mi kárhozatunkra elég, a mi jótéteményünk pedig nem elég a mi üdvösségünkre.”³⁸ A végső tanulság ugyanaz, mint a törvény és a bűn kapcsolatának esetében. Nem a jó cselekedetek érdeméért, hanem azért kell az Úrnak szolgálni, mert szeretjük.

Ezután következnek azok a kérdések, amelyekben a régi kegyességi mintákat új tartalommal tölti meg Ozorai. Ilyen szokás például a böjt, de a böjt sem üdvözít. Mégis hasznos böjtölni, mert felkészíti a testet az imádságra. A régi jámborok is böjtöltek vasárnap előtt, hogy inkább hallhassák és tanulhassák az igét, és imádkozhassanak. Most is szoktak böjtölni ünnep előestén követve a régi jó szokást, mely szokás bizony igen jó volt.³⁹ De, akik úgy böjtölnek, hogy Krisztus érdemében nem bíznak, azok másnap háromszor is teleeszik magukat.

Az alamizsnálkodásról és imádságról is hasonló logikával beszél. Ezek által sem lehet bűnbocsánatot nyerni, de ezeknek is előtte jár a bűnbánat, s így a Krisztusban való hit által lehet bocsánatot nyerni. Az imádsággal kapcsolatban még a bizonyító bibliai igé fordításán is módosít Ozorai, hogy véleménye súlyosabb legyen: „Amen, amen dico vobis, quaecumque petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis (Joan. 16). Bizony, bizony mondom tinéktek, valamit kérendetek én nevemben, *az én érdememben bízván*, megadja tinéktek.”⁴⁰ Az imádkozó hívő nem a könyörgés jó cselekedetének érdeméért kapja meg, amit Istennek beszéde szerint kér, hanem Krisztusért hit által.

³⁴ OZORAI H₂a.

³⁵ OZORAI H₃b.

³⁶ OZORAI H₆b–H₇a.

³⁷ OZORAI H₈a.

³⁸ OZORAI I₁a.

³⁹ Vö. OZORAI K₆a.

⁴⁰ OZORAI L₃a.

A MISE KÉRDÉSE ÉS A SZENTEK TISZTELETE

A leghosszabb a 15. kérdés-felelet, a miséről szóló rész. Száznégy lapot tölt meg.⁴¹ Külön meg is indokolja Ozorai ezt a terjedelmet. Azért szólt több beszéddel a miséről „miért, hogy ez volt, ki a papokat restté tette, ez volt, ki a prédikálást, az Istennek beszédének hirdetését közülünk kivestette, ki miatt minden vakság-beli dologra vitetők, mert, ha papok azt nem kaphatták volna, a tanítást el nem hagyták volna”.⁴² A „vitetők” többes szám első személyű alakot itt személyes elszólásnak gondolom. Ozorai – mint például Szkhárosi is – nyilván maga is részese volt a régi gyakorlatnak. A továbbiakban e rész ismertetésénél főként arra figyelek, ami vélhetőleg Ozorai belső lelki küzdelmeire utal benne.

Ebben a részben ismét egymást követi a kínzó, válaszra váró kérdések sokasága, és a lényegét tekintve elhangzanak ugyanazok az elvi válaszok, amelyeknek alapja, hogy kizárólag Krisztus egyetlen, megismételhetetlen áldozata árán lehet bűnbocsánatot nyerni. „Azt is kívánom megtudnom, hogy mi okáért mondod azt, hogy sem a mise mondásért, sem a mise hallásért meg nem bocsátá az Úristen mi bűnünket, hiszen ott a Krisztus teste és vére áldatik a mi bűnünknek bocsánatjára.”⁴³ Ebben a bizonyosságban építettek a régi jámborok annyi egyházat, és mondatnak abban nagy költséggel miséket. Figyelemre méltó a kérdés „áldatik” szava. Ez a mise áldozati jellegére utal, igaz, hogy itt a hívő szájába van adva, de ismétlem, minden bizonnyal Ozorainak magának is meg kellett küzdenie ezzel a problémával, amint azt a következő feltoluló kérdések és válaszok is jelzik.

A legáltalánosabb válasz, hogy nem a mi gondolataink szerint, hanem az Isten beszéde szerint kell tisztelnünk az Úristent, nem eleink és szüleink tévelygését kell követnünk, hanem az írás méltóságát. Már maga a mise elnevezés is helytelen. Ezt Melanchton – azóta tévesnek bizonyult – etymológiájával magyarázza. E szerint a mise az új lisztből süített ószövetségi kenyéráldozat, de a mise valójában „elégülés” – azaz communicálás. Azért elégülés, mert aki nemcsak szájával, hanem hitével is veszi „hozzája”, az egy testté és vérré lett Krisztussal. Ennek ellenére igen gyakran szinte szinonimaként használja az Úr testének hozzánk vételét és a mise szót.⁴⁴

Érdekes szempontunkból a szereztetés körülményeinek magyarázata is. Mikor Krisztus a szereztetési ígéket elmondta „őmaga vala az adó, őmaga mondja vala ezeket a beszédek, az apostolok veszik vala, és hisznek vala a beszédeknek. Jelen vala a kenyér személy és a bor személy is, kiket ők hozzájuk vőnek, jelen vala a bizony Krisztus, ki a keresztfán meghala, jelen vala az ő bizony teste, a kenyér személy állat, és az ő bizony vére a bor személy állat.”⁴⁵ Mindezzel Krisztus maga tett bizonyosságot arról, hogy ő adja minékünk az ő testét és véré, hogy ő adta halálra és kínokra

⁴¹ OZORAI M₄a–S_{7b}.

⁴² OZORAI S₂b.

⁴³ OZORAI M₄a.

⁴⁴ Vö. OZORAI M₅a–M₆b; M₈b–N₁a.

⁴⁵ OZORAI N₃a.

miérettünk szent testét, hogy ez által az Atyának haragját mirólunk elvegye. Nincs itt szó sem a transsubstantiációról, sem a realis praesentiáról, oralis manducatióról, de a Krisztussal való közösség lelkiképpen vagy szentségi módon (spiritualiter aut sacramentaliter) való beteljesüléséről sem, hanem csupán a Krisztussal való közösség minden határozó jelző nélküli beteljesüléséről, és Krisztus erről szóló bizonyágtételéről. A praesentiát, azaz Krisztus test szerinti jelenlétét csupán a szereztetés konkrét helyzetére nézve állapítja meg. Arról nem szól, hogy a szentség vételekor ez hogyan valósul meg. Azaz nincs szó a későbbi vitapontokról.

Arnyalja némileg Ozorai felfogását, hogy később a két szín alatti áldozás mellett érvelve azt írja: „a kenyér csak testté, a bor csak vérré változik Krisztus rendelése szerint.”⁴⁶ Továbbá: „Végre minden szent jegyben beszédnek és állatnak kell lenni, mint... az oltári szentségben vagyon.”⁴⁷ Noha láthatóan nem foglalkozik Ozorai az átváltozás fogalmával, hanem félretolja azt, az átváltozás-átváltoztatás tudata kitörölhetetlenül benne él gondolkodásában. Álláspontja a lutheri felfogáshoz áll legközelebb, de a részletes tárgyalás folyamán használt terminológiáján átüt régebbi műveltsége. Erre példa a kenyér személy, bor személy, átváltozás, oltári szentség fogalmak, és magának a mise szónak a használata.

A pénzért mondott és érdemszerzőnek hitt misék erőteljes elítélése után felmerül a kérdés, szabad-e ilyen misére járni. Akadnak ugyanis olyan emberek, akik azért mennek az Isten ellen való misére, hogy mást meg ne botránkoztassanak. De ezzel rossz példát adnak. A végső konklúzió a miselátogatással kapcsolatban:

„Ahol Istennek beszéde szerint mondják, menj el te es oda, vedd hozzád a Krisztusnak testét-vérét, mint, üdvösségednek pecsétit, avagy csak halld az Istennek beszédét, kiket ott mondanak, kiből valami lelki épülést végy. Ha pedig Isten beszédének ellene mondják, ne menj, mely te nem menésséddel jó példát adsz, hogy így teljesen elhagyattassék az Isten ellen való mise, és cselekedtessék az Isten szerint való mise.”⁴⁸

Mindebből a helyzet képlékenysége olvasható ki. Mindkét gyakorlat, az Isten szerinti és az Isten ellen való mise eleven. A választás egyéni, szervezett tudatos elkülönülés még nem létezik. Mindez azt tükrözi, hogy Ozorai egész gondolatvilágát áthatják a reform szellemében vallott igazságok, de teljesen nem szakadt még el az egyház korábbi hagyományaitól, egyes gondolati elemeitől. Az Úrvacsoráról alkotott tanítása a későbbi felekezeti szempontokat még nem tudatosított, a réggel elegy, egyéni felfogásként értékelhető. Legközelebb a lutheri felfogáshoz áll, de a fenti idézetnek az a része, amely Krisztus testének és vérének hozzánk való vételét az üdvösség pecsétjének mondja, szinte már helvét irányba mutat.

Ugyanebben a szellemben fogant a szentek tiszteletének megítélése is. Alaptétele, hogy a szenteknek érdeméért senkinek a bűnét meg nem bocsátja az Úristen.

⁴⁶ OZORAI O₅a–b.

⁴⁷ OZORAI P₆a.

⁴⁸ OZORAI R₁a; R₂b.

Szűz Máriának és a többi szenteknek nem az anyaság vagy a különféle jócselekedetek használtak, hanem az, hogy Krisztust viselték a szívükben. Ha Mária és a szentek cselekedetei nem voltak elegendők a saját üdvösségükre, akkor hogyan lehetnének elegendők másokéra. Ezért, akik hisznek Mária vagy a szentek érdemében, és nekik is szolgálnak: „megrútolják az Szűz Máriát, mert mi a Szűz Máriának nem szolgálhatunk, sem a szenteknek, hanem csak tisztelhetjük őket, csak az Úristennek kell nekünk szolgálni.”⁴⁹ Ez semmiképpen sem jelenti a szentek tiszteletének teljes elutasítását, ami még inkább kiderül a szentek segítségül hívásának tárgyalása során. Lehetségesnek tartja ugyanis, hogy Szűz Mária és a mennyeországbeli szentek imádkoznak értünk közönségesképpen, mert tudják, hogy nyomorúságban vagyunk, de kiváltképpen valakiért nem imádkoznak, mert csak az Isten ismeri kiváltképpen az ember dolgát. Ha a szentekhez imádkozunk, úgy véljük, hogy ők olyanok, mint az Isten, mindent tudnak. A szentek csudáit nem a szentek cselekedték, hanem az Úristen, de ezekkel kapcsolatban szerfölött szükséges az óvatosság, mert a csudákat gyakorta az ördög teszi. Helytelen a latria és a dulia megkülönböztetése is, mivel mindkettő szolgálatot jelent, a szenteknek pedig nem szolgálhatunk.

Mind emellett szeretnünk kell a szenteket, és gyakorta róluk meg kell emlékezni, hogy emlékezetük példájuk követésére indítson. Hálát kell értük adnunk az Úrnak, hogy ebben is megmutatta kegyelmességét. Így öregbedik hitünk. De nem helyes a követés és hálaadás helyett a szenteknek oltárt emelni, és ezeket feldíszíteni. Ez bizony könnyebb, mint követni őket. Egész idevágó gondolatmenetéből látszik, hogy a szentek tiszteletének hagyományos módját radikálisan elvetette Ozorai. Az egész hagyománytól mégsem szakadt el teljesen, a közbenjáró imádságnak egy módját még lehetségesnek tartja.

AZ ÚJFÉLE TANÍTÁS ÜDVTÖRTÉNETI POZÍCIÓJA

A további kérdések a tizenhetedikől a huszonegyedikig a kezdődő reformáció történeti és főként üdvtörténeti pozícióját firtatják. Nyilvánvaló ezek nem kisebb súlyú kérdések voltak a kor embere számára, mint a tanítások és kegyességi formák megújult tartalma. Meg kellett küzdeni a hagyományok elhagyásának és az új tanítások elfogadásának nyomasztó lelki kérdéseivel. Erősen érződik ez megfogalmazásukon is. Lássuk röviden ezeket is.

„Nagy nehezen tetszik az énnékem, hogy ím miután ezt kezdék hirdetni, akit ti Istennek beszédének mondotok, nagy sok nyomorúság szálla mireánk, és én azt hiszem, hogy bizony azokáért bocsátá mireánk Úristen e sok nyomorúságot, mert lám annak előtte, még ezeket nem halljuk vala, békével valánk.”⁵⁰ Pázmány Péter Magyarai István ellen írott feleletében köszön vissza a 17. század elején ez a reformációellenes érv: „A ti hitetek úgy támogatta a romlandó Magyarország bástyáit,

⁴⁹ OZORAI T₄b.

⁵⁰ OZORAI Bb₂a.

mint az megszállott vár oldalát az ágyúgolyóbisok” – írja Pázmány.⁵¹ Pázmány retorikai formulájában azonban semmi újdonság nincs, hiszen a reformáció kezdetétől fogva élő ez a probléma. Ozorai válasza is egyezik a későbbi feleletekkel. A romlásnak oka nem a hirdetés, hanem hogy nem akarják venni, és az Isten ígését eretnekségnek mondják.⁵² De ha ez így van – következik az újabb aggodalom, a kor emberét feszítő újabb súlyos kérdés –, akkor nem volt-e kegyetlenség az Úristentől, hogy ilyen sokáig hagyta tévelygésben az embereket? A válasz: A tévelygések lassan terjedtek, és az emberi szerzések lassan-lassan lettek nagyobbak az Isten beszédénél, és az emberek üdvösségük útját is lassan elveszítették. A pokolbeli ördög „minden Isteni tisztességet lába alá nyomna, úgy annyira, hogy Isten székébe ül mutatván magát Istennek, azaz Istennek egyházának nevét fogja őmagának..., mert valaki az ő szerzését megszegi, sokkal inkább bünteti, mint-ha az Istennek szerzését szegte volna meg.”⁵³ Révész Imre ezt így kommentálta: „Az Istent nem lehet azért kegyetlennek mondani, hogy ígését meghomályosodni engedte: ezzel akarta ostromozni e világot az ő hitetlenségéért.”⁵⁴ A tévelygések fokozatos terjedése, az igaz tudományba való becsúszása-mászása a 17. század elején Milotai Nyilas István *A mennyei tudomány szerint való irtóvány* című művének előszavában már egy monumentális allegorikus képben teljesedik ki.⁵⁵

A lelki vívódás folytatódik. Talán mégis mentségére szolgálhat a híveknek, hogy rosszul tanították őket, s a nép akaratán kívül követte az emberi szerzések útját. Ozorai válasza szigorú. A hamis tanító is bűnös. Az igaz tanítót kell hallgatni, a lelki fejedelmeket kell követni. Nem ment a tudatlanság, nem mentheti magát ezzel sem a tanító, sem a tanított.⁵⁶

Végül a befejező, huszonegyedik kérdés is egy nyugtalanító gondolatot vet fel. Amint beszéled, sok ideje senki sem üdvözült. Mindig csak kevesen üdvözültek. Mindig voltak igaz hívek, de kevesen.⁵⁷

Mindezek a későbbi vitairódalomnak is feszítő kérdései, illetőleg közhelyei. Valamennyiről külön tanulmányok sorát lehetne írni. De a témám szempontjából legfontosabb tendenciákat remélhetőleg elégségesen bemutatja az eddigi példanyag.

A fentiek után igen röviden a következőképpen lehet értékelni Ozorai egyházképét. Működésének időszakában, az 1530-as, 1540-es években Magyarországon még a régi egyház egyre lazuló keretein belül szimbiózisban élt egymással az egyre erősödő protestantizmus, valamint a hagyományokhoz ragaszkodás, illetve

⁵¹ BITSKEY István: *Pázmány Péter*, Budapest, Gondolat, 1986, 57.

⁵² A toposz 1670-es évekbeli alakulásáról lásd GARADNAI Erika: *A felső-magyarországi hitvita, 1663–1672*, Budapest, Országos Szécsényi Könyvtár, 2018, passim.

⁵³ OZORAI Cc₂b–Cc₃a.

⁵⁴ Révész: *Krisztus és Antikrisztus*, 9.

⁵⁵ MILOTAI NYILAS István: *Az Mennyei tudomány szerint való irtóvány*, Debrecen, Lipsiai Rheda Pál, 1617, RMNy 1132.

⁵⁶ Vö. OZORAI Ee₁b–Ee₆b.

⁵⁷ Vö. OZORAI Ee6a–Ee7b.

a fennálló állapotokban való magától értődő megmaradás. A szimbiózis jelei az egyházi élet számos területén kitapinthatók, és nyomokban megfigyelhetők a kiformalódóban lévő tanításokban is. A régi, vagy inkább a megszokott, és az új lelkiség közötti küzdelem az egyes gyülekezetekben és a hívők személyiségén belül is zajlik. A felekezeti tudatok megjelenésének még csak a küszöbén tart a reformáció folyamata.

ÓZORAI HITVALLÁSA AZ EGYHÁZRÓL

Ózorai műve a Krisztus egyházáról szóló, hitvallásszerű résszel és az Antikrisztus egyházának ismételt leírásával zárul.⁵⁸ Hiszen Ózorai fő célja rámutatni az igaz egyház mibenlétére, és az egyház tagjai számára követendő utat mutatni a mindennapi vallási életben. A befejezés tartalmilag az előzőekben kifejtettek megismétlését, konfirmációját képezi. Legyen ennek egyik mondata tanulmányom lezárása. „Továbbá a Krisztusnak egyháza az, aki ismeri az ő beszédét, és az ő evangéliumát, kinek az ő szemei vannak függesztvén a mi Urunknak, Istenünknek beszédére, miképpen a szolgáló leánynak az ő szemei vannak az ő asszonyának kezében.”⁵⁹ Ez a 123. zsoltár parafrázisa. A Wittenbergből terjedő új reformátori műveltségnek egyik legfontosabb eleme az elmélyült biblicitas, ugyanakkor a Vulgáta latin zsoltárait a papok évente többször is végigmondták a zsolozsmában, Ózorai viszont már anyanyelven teszi rejtett bibliai citátummá az igét. Így kapcsolódik személyében is össze a hagyomány és a hit megreformálása. Álljon itt befejezésül ez az idézet Szenci Molnár Albert fordításában, jelezve Ózorai és társai lelki küzdelmének egy poétikai kiteljesedését: „Tehozzád szemeimet Úristen, Emelem az égben, Mint szolgának szemei nyitva vannak, És az Úrra vigyáznak, Mint szolgálóleány ő asszonyára Tekint minden órában, Úgy néznek szemeink az Istenre, És az ő kegyelmére.”

⁵⁸ Ózorai antikrisztológiájáról I. CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Budapest, Balassi Kiadó, 2013, 260–262.

⁵⁹ ÓZORAI Ff. b. Ózorai bibliai citátumainak külön érdekessége, hogy a latinul megadott idézetet, mindig lefordítja magyar nyelvre. Ez azonban egy jelöletlen rejtett idézet, nem előzi meg a latin textus. Ettől függetlenül Ózorai bibliai citátumainak feldolgozása sürgető feladat a középkori magyar nyelvű bibliafordítás történetének szempontjából.

ABSTRACT

János Heltai: The Struggle to Find the True Church. Imre Ozorai: "About Christ and His Church, and Again about the Antichrist and His Church"

Basically, the Reformation in Hungary took place as a spontaneous process, not entirely independent of the current power and political situation, though. The doctrines, cultic practices, and organizations of our churches, now called historic churches, have evolved nearly over one and a half century. One of the elements of this process, on which so far less research has been done, is the history of the development of denominational consciousness. The long-term objective of the research is to describe the history of the development of denominational consciousness.

Especially in the first decades of the Reformation, the fact of the schism was not yet fully understood in Hungary either. Therefore, the struggle between the various Protestant movements and the Catholic doctrines did not appear in the participants' minds as an irreconcilable conflict between two or more actors, but as a search for truth within the universal church.

Reverend Imre Ozorai worked in the south-eastern regions of Hungary in the 1530s and 1540s. On the whole, his several-hundred-page writing on the church of Christ, which is one of the first theological works in Hungarian, follows the theology of Luther and Melanchthon, but it also contains numerous elements of thought still connected to the old traditions. The study attempts to read Ozorai's work as a textual witness to the doubts, uncertainties, and spiritual problems, arising from the disengagement from traditions and the acceptance of new teachings that also appeared among individuals, congregations, and even in the clergy. These all can be considered as the antecedent to the development of denominational consciousness.

Keywords: Reformation in Hungary, denominational consciousness, Imre Ozorai, religious tradition, doubts of faith